

ՄԱԴՐԱՍԻ ԵՐԿՐՈՐԴ «ԱԶԴԱՐԱՐ»Ը

Հայ առաջին լրագիր «Ազդարար»-ը, ինչպէս յայտնի է, լոյս է տևել 1794 թուին, Հնդկաստանի Մադրաս քաղաքում, Շիրազեցի Յարութիւն քահանայ Շմաւոն-նանի կողմէից:

Առաջին այդ պարբերականից յետոյ, Հնդկաստանի զանազան քաղաքներում, ուր շատ թէ քիչ Հայեր են ապրել, լոյս են տեսնել տառենելից աւելի լրագրեր՝ որոնց թուում եւ երկու «Ազդարար»-ներ: Դրանցից մէկը մէրջին տարիներում, սկսած 1930 թուից մէր քանի տարի Կալկաթայում, Զ. Մ. Հանանեանի խմբադրութեամբ, իսկ միւսը՝ որ հանդիսանում է Մադրասում Հրատարակուած երկրորդ «Ազդարար»-ը, 1846 թուին:

Հայ պարբերական մամուլի առթիւ հը-րատարակուած գրքերում ու ժողովածու-ցանկերում, մինչ այժմ, բացի Շմաւոն-նանի «Ազդարար»ից՝ յիշատակուած են նոյն անունով հինգ այլ պարբերականներ, որոնք են.

1. «Ազդարար Բիւզանդեան», Կ. Պոլիս, 1840 թ.:

2. «Ազդարար Առաջնորդարանի», Թաւ-րիդ, 1904 թ.:

3. «Ազդարար», Կ. Պոլիս, 1927 թ.:

4. «Ազդարար» (Շարաթաթերթ), Բէյ-րութ, 1942 թ.:

5. «Նոր Ազդարար», Կալկաթա, 1950 թ.^(*):

Վերոյիշեալ «Ազդարար»ներից բացի, մի վեցերորդ «Ազդարար» եւս լոյս է տեսել Մադրասում, 1846 թուին, որի մասին մինչ այժմ մէր պարբերական մամուլի հրատա-րակուած ցանկերում ու ժողովածուներում յիշատակուած չէ:

(*) Թիւ 1, 2, 3 եւ 5 «Ազդարար»ների տեսկեաւ-րիւմները խանդի ենք Յ. Պետրոսիսի «Հայ պարբե-րական մամուլի թիրլիորդափիա» աշխատութիւնից, իսկ 4-րդը, Ա. Խաչատրեամբ յօդաւածից («Հասկ»), 1966 թ., Յամիս-Օգոստոս, էջ 283:.

Միա յիշատակութիւնը կայ միայն «Նոր Ազդարար»-ի մէջ (1951 թիւ, Համար 3, էջ 9 և 22), չատ հաւանաբար նաև Հնդկահայ միւս պարբերականներում եւ եթէ յիշողու-թիւն ինձ չի գտահանում, նոյնպէս Հ. Գ. Գալիմբարեանի «Պատմութիւն Հայ լրագ-րութեան» զործի մէջ (Վեննա, 1893 թ.)^(*):

Մադրասի այս երկրորդ «Ազդարար»-ը, Հրատարակուել է սկսել 1846 թուի Օգոստոս 15-ից, վիճատիպ տպագրութեամբ, ե-ղել է երկշարաթաթերթ եւ լոյս է տեսել ամսու սկսրին եւ 15-ին:

Նոր Ձուզայի Ա. Ամենափրկչեան Վանքի թանգարանում դտնուում է սոյն լր-ագրից ինը համար, պահուած 379 հա-մարի ներքոյ, որ այժմ հանուած է ձե-ռապերի բաժնից եւ գրուած գրադարանի մամուլի բաժնի մէջ:

Հաւաքածոն սկսուում է համար 9-ից, 15 Դեկտեմբերի 1846 թիւ եւ յաջորդաբար շարունակուում մինչեւ համար 17-ը՝ 15 Ապ-րիլի 1847 թիւ:

Համար 9-ի ճակատին դրուած է «ԱԶ-ԴԱՐԱՐ»-ը, իսկ երկրորդ առողի վրայ «Օրա-գիր հապական» եւ բանակրական գիտել-եաց: Թիւ 11-ից սկսեալ «Օրագիր»-ը գըր-ւած է երկրորդ առողում, իսկ մանցեալը եր-րորդ առողի վրայ:

Դատելով թիւ 9-ից, որի վրայ գըրւած է «Հատոր Ա», առաջին համարը տպադ-րուած պէտք է լինի 1846 թուի Օգոստոս 15-ին: Խրաֆանչիւր թիւը՝ բաղկացած է չորս էջից, ծաւալը թիւ 9 եւ 10-ը՝ 27×21, իսկ միասները՝ 32×20 ս. մ.: Էջակարուած են հերթական թուերով: Սոյն 9 համար-ներն սկսուում են էջ 33-ից եւ վերջանում էջ

(*) Սոյն գրքոյիր տարիմեր առաջ առնեցնել եմ անոնքի տակ եւ յիշատակի էջը, բայց դժբախտաբար յաշագրութիւնն պահասուած է, իսկ գիրքն ել այժմ հնարաւոր չէ գտնել:

68-ով՝ Բոլոր էջահամարների ներքեւում դրուած է «Ազգաբարձր»:

Լևոն Դրաբարյանը է, թէեւ երրեմն կան աշխարհաբարյին մօտիկ նախադառութիւնն ներ եւ պարբերութիւններ։ Առաջին էջի առաջին սիւնակում, խմբագրականի տեղ եւ երրեմն էլ որպէս խմբագրական, դրուած են տեղական լուրերը, որից որպէս մի նըմոյշ, ստորեւ առաջ ենք բերում 1847 թուի Յունուարի առթիւ (թիւ 10), գրած խմբագրականը՝ «Ճեղային կուրք» եւ «Նոր Տարի» խորագրերի տակ։

«ԵՂԱՅԻՆ ՀՈՒՐՔ

ՆՈՐ ՏԱՐԻ

Օրին ուրբար յորում Ազգաբար օրագիրն իրասարակի, է սկիզբն նոր տարւոյն՝ այն է 1847։ Յայսպիսի ժամանակի մարդոյ միտքն բնականաբար ածի ի զանազան մտածութիւնն — երէ տիրական և երէ ուրախական ըստ պատահման բախտի յիւրադիմիքի անձինք։

Ցիրակի հասարակօրէն խորհուրդ ածելով քա՞նի դժբաղդ պատահումն յանցեալ ամի պատահեցան ազգի մարդկայնոց ժամի խանդապատ ծնողք զրկեցան ի մեծ յուսայն զրո ակն ունեէին ի զաւակացն — քա՞նի տունեվ միանքամայն անհետացան, ցրաւեցան եւ այլատարաք եղան — քա՞նի անձինք որք սակաւ ժամանակաւ յառաջ ի զագար երջանկուրեան էին յրբացս մի տարւոց ի վայր ճախորդուրեան անկան րայց կամք չունիմք ընդարձակելի։ Յայլ կողմն պատկերի հայելով քանի ուրախայի պատահմութեք ի մերս խորի պատահեցան, խանի հոր մարդիկ յաշխարի երեւեցան եւ քանի զահիք Հիմէնիսոյ լուցան։

Այսպիսի ուրախութիւնն ամեննենին ի մօնացնա արկաննեն զիկերյաց ասացեալ արկածն եւ մեծ ի սրտէ ցանկամք ամենայն բարեկամաց մերոց եւ ընթերցազաց երկայն վայելումն՝ առաքինուրեամբ՝ ամենայն տեսակ բարեսց իմա՞ արտաքիմ, մարմնաւոր և հոգեկան — շնորհանորենք նոցա— թարեաւ եկիր նոր տարի ։

Թէեւ մէր ձեռքի տակ եղած համարներում առանձնապէս նշուած չէ, բայց ըստ երեւոյթին, թէրթը խմբագրուել է Մտե-

փանոս Յովհաննէս(եան)ի եւ Փիլիպոս Մէլիսոս(եան)ի կողմից, իսկ տպադրուելու վայրն ու խմբագրատունն եղել է Ամաղոսի Հայոց Դպրատունն-ը։

Հայ պարբերական մամուլի առթիւ մինչ այժմ հրատարակուած զրեբում, որոնց թւութ եւ միւնեներից աւելի գերազանց ու ամբողջական՝ Յովհաննէս Պետրոսանի Հայ պարբերական մամուլի թիրլիորգափառախան իսկուս կարեւոր աշխատութեան մէջ, յիշուած չէ Մաղրասի այս երկրորդ «Ազգարարք»-ը։ Այս ժամուին յիշուած չէ նաև բանասէր Արտաչէս Տէր Խաչարեանի վերոյիշեալ կրքի մասին գրած «Գիտական և ֆնական գրախօսութիւնն-ի մէջ, որը տպագրուեց «Հասկ» ամսագրում, սկսած 1965 թուի Համար 8-9-ից (էջ 406) եւ շարունակուեց յաջորդական մի քանի Համարներում։ Մոյն գրախօսականն եւս խիստ կարեւոր է, ուր կատարուել են մի շարք ուղղումներ եւ լրացումներ։

Մէնք լրիւ համաձայն ենք Ա. Խայտարիանի այն տեսակիտին, որ Հայ մամուլի անթերի ցանկի ունենալու համար, անհրաժեշտ է որ նախ իւրաքանչիւր գաղութում, մի որեւէ լաւատեղեակ անձի կողմից, կազմուի այդ շրջանի հայկական մամուլի ցանկը, ասպա նման ցանկեր միացւելով՝ կազմուի մի ամբողջական ու լրիւ պատկեր։

* *

Վերի մէր յօդուածը «ԱԽՈՆ»-ի խմբագրութեան ուղարկելուց յիտոյ, յարգոյ խմբագրի միջոցով տեղեկացանք, որ նա վերջին ժամանակներում Պատրիարքարանի արխիւից երեւան է ընթել Մաղրասի 1846 թուի «Աղդաբարք»-ի սկզբի յաջորդական մի քանի համարները, թիւ 1-ից մինչեւ թիւ 12-ը։

Օգոստելով յարգոյ խմբագրի բարեացակամութիւնից, ստորեւ հոյնութեամբ առաջ ենք բերում առաջին համարի ծանուցում — խմբագրականը։

Ն Ա Ն Ո Ւ Ց Ո Ւ Մ Ն

Նատ յարմար եւ գեղեցիկ ասութիւն է այն՝ թէ «Ուսուումն առնեկ զմարդ կատար-

Geetha

2. 623944 Schubertiana sphaerocarpia

Dear Mr. H. C. M. 17 " May 1857

«Առարար» երկշաբաթեայ, Մատրաս, 1847:

եռալ .» Այս բանին ներհակողք կարծեմք ո՞չ երբէք իդամնին . բանդի ի՛լ մին մարդ մին անզամ այն սքանչելի եւ նորալուր արւեստը և դիմաթիւնք որք այժմ յեւրոպիոյ մէջ ծաղկեալ են եւ օրէ օր ծաղկին մտադրութեամբ նայի աներկրայ պիտի խոսավանի թէ մին ազգի յառաջիմութիւն միայն հանրական ուսմամբ եւ շահացողութեամբ ի կատարումն ածի :

Մեր հայոց ազգն եւս երբեմն զբագետութեամբ վայրում էր եւ երեւելի հեղենակը քրոստը շափ, կամէինք ասել մահու շափ, վաստակմանին ի պայծառացուցանել զշայրենի երկիր իւրեանց . բայց երբ որ մին անզամ թադաւորութիւն մեր զերացաւ եւ անկանք մեք ի ճեռ անօրինաց յայժմամսիրքն առաւ . «Պայազատութիւն Տգիտութեան» : Յիրաւի այսպիսի աղջտամի բանի վերայ սիրա չունիմք գրել եւ լաւ կինի դիմութին ի մօտացանա արկանել . բանդի յայսմ զարու փոքր ինչ լոյս գիտութեան երեւումայ որ մեծ յոյս զատոյ մէդ որ փութով արտաքսի զիաւարային աղջուուղջն որ գեռեւս ասու անդ երեւի . եւ այս յաղթութիւն պիտի լինի ուսմամբ եւ զրաւորական վաստակօր :

Այսքան բաւական համարեցաք իրեւ յառաջարանութիւն յորմէ մեր բարի եւ արժանապատիւ ընթեւողողք կհասկանան թէ մեք մին օրիշ բան եւս ունիմք յայտնել նոցա : Ուրեմն այս փութապէս առնեմք եւ զերի տամք . մին հայերէն գաղէթ կամ լրաթուզթ տնտեսական եւ բանասիրական գիտելեաց կամիմք հաստատել . լրաթուզթի անունն է ԱջԴԱՐԱՐ եւ բոլորն ձեռագրով պիտի լինի, քանդի տպարան շիք ի տեղս : Ամսում երկու անզամ կհրապարակի այսինքն 1ում եւ 25ումն եւ սոորագրութիւն 4 աննայ :

Աներկմիա եմք եւ զրեթէ լուումամք բոլորք ասել թէ «ուրախանք յիրաւի էսպէս մին լաւ բան սկսէլոն եթէ յառաջալոյն առէ ենեն լաւաղոյն կլինէր որքան որ կարելի կօգնենք եւ կքաջալերնենք նոցան : Շատ չնորհակալութեամբ կընտունեմք եւ երբէք շենք ինայելէց վաստակել : Փամ է այժմ

ծանօթացուցանել զհաստատօղս այսր ռարդիք, որք են մանկունք Մադրասիս Հարցոց Դպրատան, նպատակ նոցա ի հրատարակելու զերպարան վասն իւրեանց իսկ յառաջադիմութեան եւ վասն այլոց աշակերտակցաց քաջալերութեան : Նախ դուռը իւրին մատուցանենք առ բարերարն եւ ապա առ պատուելի փորձագետն մեր որ իւր անխոնջ վաստակօք այս տեղ է մէզ հասուցէլ եւ որոյ հաւանութեամբ այս զործ յառաջադիմունինք եւ յոյս մեծ ունիմք որ բարեկամաց մերոց օգնութեամբ երկար կտեի էլեղարարն .»

Նկատելով ի վիրայ մնացեալ աշակերտակցաց մերոց, նուէրս մտառուցանենք նոցա, եւ ինգրեմք ի նոցանէ հանապատ հոգորդել ընդ մեզ թղթով ի վիրայ զանազան իրաց որպէսպի անցուցանիցն զպարապ ժամանակն իւրեանց բարւոքավէս քան թէ կալ մնալ յունայն պղերգութեան, եթէ կամիցին նպաստաւորութեամբ այսպիսի թղթոց զաղորդել ընդ մեզ, յօժարութեամբ կստանամք բայց ի նմին ժամանակի պարտաւորիմք յիշել աստ թէ լրադումք որք չկամին վաստակել շարագրելոյց քանի տողք բուն բանս, սովորեալ են համարձակարար զուգանալ ի գանապան մատենից եւ այնու սիզամնելի թէ իւրեանց բուն շարագրութիւնն է : Այսպիսի օրինակեալ գրութիւնք մեր հաւանութիւնն չեն ստանալից հրատարակելու ի մէջ մեր բարեացակամ ընթեւոցդաց :

Զեռնագրութիւն Ս. Գ. ՅՈՎՀԱՆՆԵԼ
Փ. Գ. ՄԻԼԻՑՏՈՒ
Վերատեսուշը եւ ստացողք

Օկտոբերի նոյն բարեացակամութիւնից, այստեղ բերում ենք նաեւ Հ. Գ. Գալէմքարեանի «Պատմութիւն Հայ լրագրութեան» աշխատութեան մէջ 1846 թուի «Աղդամարշ»-ի մասին եղած պարբերութիւնը.

17. Ա Զ Դ Ա Ր Ա Ր
Երկարաբարերք, Մատրաս, 1846-:
Առոր վրայ Արշակոյս Արարատեամի մէջ (1846, նոյ. 15, թիւ 272) այսպէս կը կար-

դանք. «Մատրաս (ի Հնդկաստան) Աղջարար անուամբ նոր լրաբուզը մը հաստառաւեր է, որ ամիսը երկու անգամ պիտի հըրատարակուի, եւ տնտեսական ու քանտարական գիտելիքաց վրայօք պիտի խոսի: Ցիշեալ քաղաքը դեռ հայերէն տպագրատուն չըլլալուն համար, առ այժմ ձեռագիր պիտի ըլլայ այս օրագիրը»:

Ազդարարին՝ առաջին հայ լրագրույն վերայ խօսելով Պոմ. Հայ Դպրութեան կը-

Նոր-Զաւուա
15 Ապրիլի 1968 թ.

ՄԱԼՈԹ.

Հակառակ որ «Ազդարար» անուանապէս աշակերտական երատարակարտին մըն է, սակայն եւ այնպէս կը պարունակէ Մատրասի հայ գաղութի կեանիքին եւ մարդոց մտայնութեան մասին հետաքրքական տեղեկութիւններ եւ լուրեր: Հրատարակիչ-խմբագիրներու («Վերաստանչ» — ստացողք) ուսաւցիչը եղած է Մատրասի Դրաբառան դաստիարակը՝ Սամուել Մարգար, որ, ինչպէս յայտնի կ'ըլլայ խմբագիրներու մէկ յայտարարութենին, «... յառաջադրեալ է յօրինել զգործ մի յօրում բովանդակեսից համատարած ծանօթութիւն յաղաց գրականութեան Մատրասի Հայոց յօրաւ եւ կայ ինչ ինչ ի վերայ Հիմնադրի Ազդարարին հետոյ. այս գրութիւն յօյս մեծ ունիմք փուրով տեսանել ի լոյս ընծայեալ» (թիւ 7, 16 նոյեմբեր 1846, էջ 28):

Երրուագէմի Հայ Պատրիարքութեան մօռ պահուող թիւերուն (1-12) մէջ ամենէն հետաքրքական յօդուածն է «Ճա ի վերայ ազատութեան Հայաստան Աշխարհին մերայ ի ձեռացն Պարսից կրամանաւ քարեպաշտ կայսեր Ռուսաց Նիկողայոսի: Յամի Տեան 1828: Յօրինակ ի Տէր Գրիգոր Տէր Աստուածառար»:

Ցարմար կը դատենիք հոս արտասպել «Առօտ» վերնագրուած փոքր քերբուած մը (թիւ 11, 15 Յունուար 1847, էջ 44), որ իր

ոչ. «Այս վերջինն ի 1846 նորէն սկսու հրատարակուիլ, առ կրկին խափանուեցաւ»:

Մէնք Արշալուառյ յաջորդ թուերուն ժէջ Հետաքրքրութեամբ փնտուեցինք Ազդարարի Հրատարակումը կամ դէթ փոքր ինչ յիշատակութիւն մը, եւ շգտանք: Աւրիշ Կողմանէ ծանօթութիւնք կը պահսին: («Պատմութիւն Հայ Լրագրութեան», Գ. Վ. Պ. Գալէմքարեան, Վիեննա, 1893, էջ 98):

Հ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

կարգին խմբագիրներուն կողմէ արտադրայւեր է Կալկաբայի Արարատեան Ընկերութեան Օրացոյցէն: Սսորագրաւթիւնը՝ Մ. Դ. Թ., կ'ներագրինն որ կը պատկանի Մեսրոպ Դաւթի Թաղիադեանին:

ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՑՃԵԱՆ

Ա Ռ Օ Տ

Թառամբ հոսի ժամանակ,

Ցաւոք ցնիքն կեանք արագ,
Բայց մահացուց, արի՛, աե՛ս,
Թէ զի՞նչ բարի թողն քեզ:

Մի՛ դու կամ ես, մոռացուք,
Թէ յո՞ր իշեմք ընդ պարտեօք,
Որ ընդ բարեաց Արարշին՝
Վասացուցաք ըղնողին:

Եւ զի՞նչ ուցին տիխուր
Հանցուք ի նոր այս աւուր,
Բայց թէ զոդիս մեր՝ Տէրամբ
Նուիրեցուք կամաց Հօր:

Հայ Քրիստոնեայի, Երանի՛,
Քրիստոս քեզ փոխ վճարի.
Թէ պարտիք քոյ մեծ իշեն,
Մեծ եւ նորա փրկանքն ենր:

Մ. Դ. Թ.